

Fortsättningskriget avgjordes på Karelska näset

Militär Historia text — Johan Lupander

13 juni 2020

När Viborg föll i juni 1944 stod Finlands självständighet på spel. Under sommaren var ett sovjetiskt genombrott flera gånger hotande nära. Ändå lyckades Finland återta initiativet och kunde i Nordens största slag stå emot Röda armén.

Finska soldater passerar ett vrak efter en sovjetisk stridsvagn på Karelska näset 1944. De är utrustade med finska vapen och tyska Panzerfaust pansarskott, och den främre har en Suomi kulsprutepistol. © Finska försvarsmaktens bildarkiv

Efter vinterkriget 1939–40 var Finlands läge ytterst utsatt och den enda väg man såg att bevara landets självständighet var att närma sig Tyskland. Det ledde till att Finland blev medkrigförande i anfallet mot Sovjetunionen i juni 1941 och då kunde återerövra de områden som förlorats i vinterkriget. Därefter låg fronten mot Sovjet stilla i över två år.

Under vintern 1944 hade Finland undersökt möjligheterna till en separatfred med Sovjetunionen. De sovjetiska kraven hade dock varit omöjliga att acceptera av flera skäl. Sedan de diplomatiska kontakterna med Finland inte gett önskat resultat beslöt Sovjetledningen att med militära medel framtvinga en fred på sina egna villkor.

När Röda armén väl fullbordat sin koncentration inför ett anfall på Karelska näset var man numerärt totalt överlägsen sin finska motståndare: infanteriet var fyra gånger fler, stridsvagnarna fem och artilleripjäserna sex gånger fler medan det på varje finskt flygplan gick femton sovjetiska.

Tre finska försvarslinjer

Den finska grupperingen på Näset byggde på tre försvarslinjer som förberetts i varierande grad. Den sista linjen, VKT-ställningen (Viborg–Kuparsaari–Taipale), var inte utbyggd utan låg ännu på planeringsstadiet.

Mellanlinjen (VT-ställningen) hade bäst förutsättningar men försumrades till förmån för den främsta linjen som blev huvudställningen. Den var både taktiskt och operativt olämplig med den relativt öppna terrängen, men det var där man stod då framryckningen på Karelska näset avbröts hösten 1941 och det var – olyckligtvis – den som förbandscheferna ville satsa på.

Den första dagen för det sovjetiska anfallet, den 9 juni 1944, användes för att mjuka upp anfallsmålen med flygbombning och en artilleribeskjutning där 81 000 granater avlossades. Dundret från stormelden kunde höras som ett fjärran muller ända till Helsingfors. Den överraskning som Röda armén lyckades åstadkomma med anfallet berodde på brister i den finska ledningens förmåga, i kombination med att Sovjet ägnade stor kraft åt *maskirovka* – hemlighållande och vilseledning.

Reträtt till VKT-linjen

Dagen därpå sattes den sovjetiska offensiven in med full kraft med ett artilleriunderstöd om ungefär 6 000 pjäser – ett eldrör på varannan frontmeter! Storanfallet bröt genast igenom den första försvarslinjen och drev inom några dagar även ut finnarna ur den andra. Därefter följde fram till den 20 juni en finsk reträtt under strid till VKT-linjen i höjd med Viborg. Samtidigt anlände nya finska trupper från fronten öster om sjön Ladoga, där man nu inlett ett allmänt återtåg.

Till vänster översiktskarta med gränsen mellan Finland och Sovjetunionen 1939 och 1945. Till höger de tre finska försvarslinjerna inför det sovjetiska anfallet på Karelska näset 1944.
© Erik Lindholm

Försvaret av VKT-ställningen fick en närmast katastrofal inledning. Viborg skulle försvaras av den nyuppsatta 20. brigaden om 4 000 man. Den saknade stridserfarenhet och tre av dess fyra bataljonschefer var av mycket tveksam kvalitet. Dessutom försummade armékårsstaben grovt att stödja den med förstärkningsförband och ammunition.

Viborgs fall

Resultatet blev att brigaden den 20 juni flydde i halv panik innan Röda armén ens hunnit sätta in ett ordentligt anfall. Viborgs fall var finska arméns största misslyckande under krigsåren och hade kunnat få mycket allvarliga följder.

Den oväntat snabba erövringen av Viborg gav Röda armén möjlighet till ett överraskande och avgörande genombrott av den finska försvarslinjen. Det fanns inget försvar att tala om på andra sidan vattendragen nordväst om Viborg, och vägen vidare in i Finland stod därmed vidöppen.

Men vattenområdena var ett hinder för omedelbar vidare framryckning eftersom broarna sprängts. Det uppstod därför en paus på några dagar innan Röda armén utnyttjade framgången och förde anfallet vidare. Till dröjsmålet bidrog också ett intensivt festande.

Broarna vid Kivisillansalmi

Avgörande för det fortsatta finska motståndet var försvaret av broarna över sundet Kivisillansalmi vid Tienhaara, en knapp kilometer nordväst om Viborg. När Röda armén gick in i staden var det bara ett hundratal demoraliserade soldater och några kanoner som försvarade broarna och därmed utgjorde enda spärren på huvudvägen från Viborg till Helsingfors.

Först på förmiddagen den 22 juni utförde Röda armén ett mindre spaningsanfall vid Kivisillansalmi, vilket försvaret lyckades avvisa. Senare samma dag började dock nervösa och stridströtta finska enheter att överge sina ställningar vid sundet så att en ny kris hotade. Räddningen kom någon timme senare i form av det oförbrukade finlandssvenska regementet IR 61.

Väl framme i frontlinjen konstaterade soldaterna att det var mycket lite försvarsförberedelser gjorda vid det 50–300 meter breda vattendraget där de sovjetiska förbanden stod på andra sidan. Försvararna fick ett dygn på sig att under fientlig störningseld försöka befästa den omväxlande steniga och vattensjuka marken.

Viborg var västra änden på VKT-ställningen som var den sista försvarslinjen på Karelska näset. Staden lämnades dock av sina finska försvarare nästan helt utan strid den 20 juni. Foto från 1941. © Finska försvarsmaktens bildarkiv

Landstigningsflottilj bombas sönder

Röda armén samlade ihop en landstigningsflottilj av stormbåtar, flottor för stridsvagnar och pontoner för brobyggnad. Flottiljen upptäcktes emellertid av finskt spaningsflyg, varefter tyska störtbombare gjorde processen kort med den. Därefter fick de sovjetiska soldaterna med berömvärd envishet improvisera och utnyttjade alla de civila båtar och andra farkoster man kunde hitta. Gemensamt för alla dessa flytetyg var att

de inte kunde bära stridsvagnar och måste ros eller paddlas, vilket eliminerade möjligheten till ett snabbt och överraskande anfall.

Ett sonderande sovjetiskt anfall över sundet gjordes sent på kvällen den 22 juni och föregicks av artilleriförberedelser och en intensiv beskjutning med automatvapen. Ett förband av uppskattningsvis en bataljons styrka (cirka 500 man) försökte sedan storma över sundet i småbåtar, men slogs tillbaka. Även om själva striderna under det gångna dygnet varit relativt begränsade hade finlandssvenska IR61 ändå förlorat 67 man i stupade och sårade, mest till artillerield. Det lovade inte gott inför fortsättningen.

Sovjetiskt storanfall

På morgonen den 23 juni inleddes storanfallet med häftiga sovjetiska artilleriförberedelser och flygbombningar. 20.000 granater sköts under en morgontimme mot ett begränsat område på cirka två kvadratkilometer. Under fortsatt intensiv eld satte de sovjetiska anfallarna sina farkoster i sjön och fyllde nästan Kivisillansalmi med dem. När den blandade flottan av småbåtar nalkades norra stranden flyttades den understödjande elden framåt. De finska soldaterna tryckte i sina bristfälliga värn, höll sina vapen redo och hoppades på motelden från det egna artilleriet.

Den sovjetiska tunga elden – inklusive flygbomber och raketer från de talrika stalinorglarna – hamrade på med få avbrott och omöjliggjorde nästan helt omgrupperingar och en fungerande sambandstjänst. Den steniga terrängen ökade ytterligare granaternas splitERVERKAN genom att stenflisor slogs loss.

”På min order – ELD! ELD! ELD!”

En eldledare skönjde plötsligt sovjetiska truppsamlingar på sundets andra sida, beredda att gå i båtarna och anfalla. I dånet från stormelden fick han bara fram målangivelsen till sitt artilleriförband, men inte själva eldkommandot. Skyttebataljonschefen hörde på sin radio hur sambandet bröts och grep in på sin klarare förbindelse: ”På mitt ansvar och på min order – ELD! ELD! ELD!”

Meddelandet gick fram, och inom mindre än en minut ylade de finska granaterna över soldaterna och slog ned bland de tätt samlade fienderna. Träd, fordon, vapen, båtar och människor kastades upp i luften eller krossades av granatelden.

Flera misslyckade anfall

Röda armén satte, med sitt vanliga dödsförakt och likgiltighet för förluster, in nya anfall i våg på våg under flera timmar. Större och mindre anfall avlöste varandra långt in på eftermiddagen. Några lyckades nå stranden, men tillintetgjordes där av lokala motstötare. De finska förlusterna var på vissa avsnitt betydande. Ett skyttekompani förlorade 140 man av från början 205. En pluton – 40 man – vid bron blev nästan utplånad när en sovjetisk avdelning lyckades komma i land och började förskansa sig.

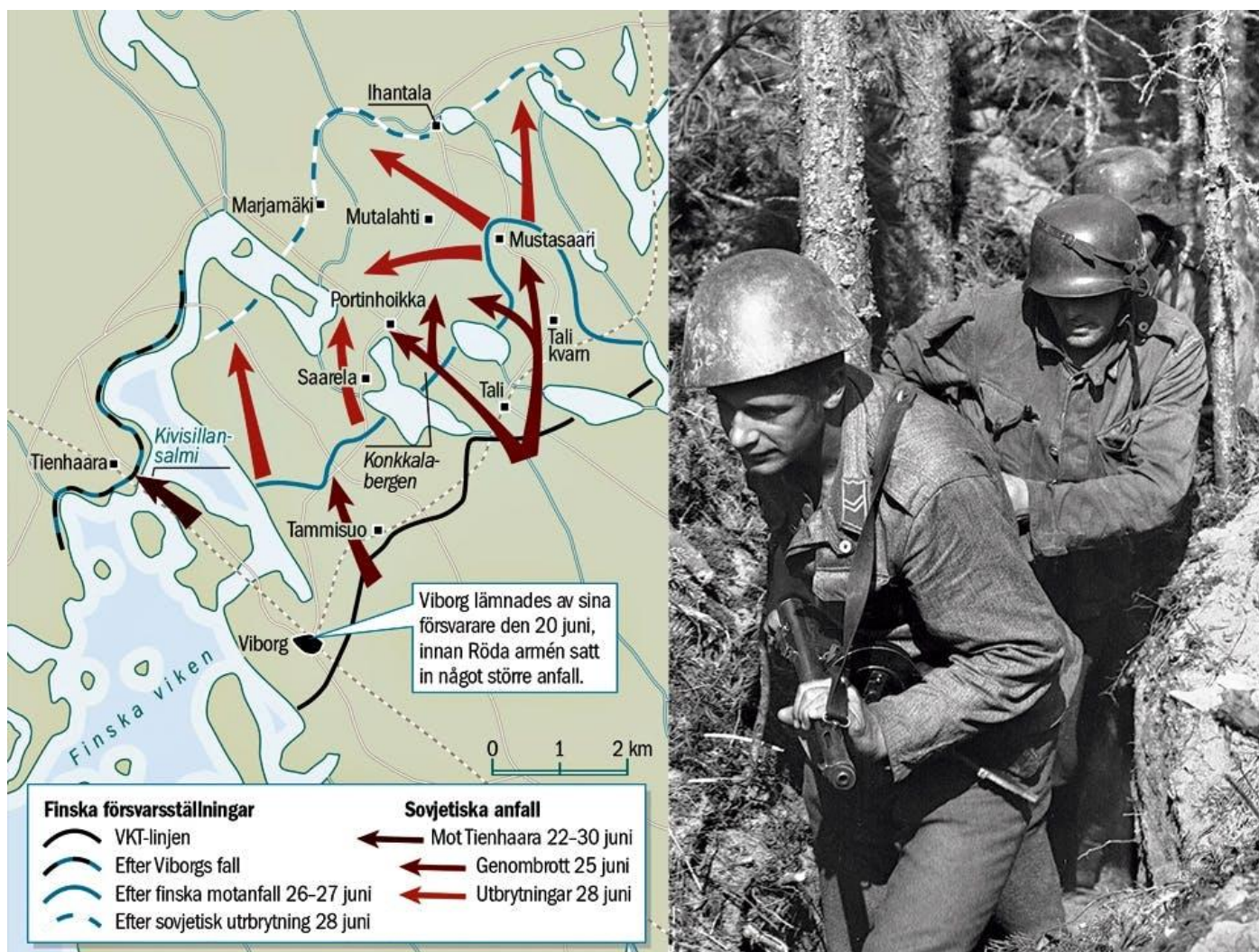
Med sundet nästan fyllt av sönderskjutna båtar och flytande lik var det uppenbart att det sovjetiska anfallet – åtminstone för ögonblicket – var stoppat. På kvällen kunde regementschef Martinen meddela Mannerheim: ”Herr Marskalk – Tienhaara håller!”

Striderna skulle dock pågå ytterligare en vecka. Även om alla nya sovjetiska anfall avvisades fortsatte den oupphörliga artillerielden att skörda många offer, bland annat en svensk frivillig kompanichef som dödades mitt i en mening när han avrapporterade per radio. Det sista allvarliga försöket att bryta försvaret vid Tienhaara gjordes i gryningen den 30 juni. Den sovjetiska ledningen drog därefter slutsatsen att denna riktning inte var lämplig för en snabb fortsättning på anfallet in i Finland.

Slaget om Tali-Ihantala

De nästan samtidiga striderna i Tali-Ihantala-området nordost om Viborg blev inte bara Nordens största fältslag någonsin utan också slutet på de föregående två veckornas nästan oavbrutna mönster av finska reträtter. Här bet sig det finska försvaret fast i VKT-linjen, som utsetts till den sista försvarsställningen. Den var en linje som obetingat skulle återtas om fienden trängde in i den. Ställningen, som på ett flertal avsnitt inte var mer än ett streck på en karta, hade nu bemannats dels av slitna förband som varit med om den långa reträtten, dels av nya oförbrukade enheter från Fjärrkarelen. Under dagarna efter Viborgs fall satte dessa förband beslutsamt stopp för vidare sovjetisk framryckning vid den nya linjen.

På morgonen den 25 juni inledde det sovjetiska artilleriet en två timmar lång eldförberedelse mot de finska linjerna norr och väster om Tali. Artillerielden var av samma styrka som vid det första genombrottet två veckor tidigare. De finska förbanden i främsta linjen maldes sönder.

Slaget vid Tali-Ihantala: juni–juli 1944. Till höger: Finska soldater rycker fram genom den besvärliga terrängen. © Erik Lindholm & Oscar Hendenström/Finska försvarsmaktens bildarkiv

Finskt pansar slår tillbaka

Efter genombrottet ryckte sovjetiska infanteriförband fram till Konkkalabergen där delar av regementet IR 48 lyckades stoppa dem. Vid middagstid bröt sig en sovjetisk pansarkolonn på mer än trettio vagnar ut längs vägen från Tali och fortsatte raskt västerut. Cirka fyra kilometer nordväst om Konkkalabergen gjorde den sovjetiska styrkan halt, noterade att infanteriet inte följt med och beslöt att vända på en åker bredvid vägen. Medan detta skedde överraskades förbandet av något helt nytt – ett finskt pansaranfall.

Den finska pansarbrigadens tunga kompani hade fått order att möta det sovjetiska anfallet. Med tre moderna T-34/76 stridsvagnar i täten, följda av tre föråldrade T-28, körde man nu i kolonn mot finska arméns första verkliga pansarstrid. Följefanteri fick man genom att värva flyende soldater som man mötte på vägen – ungefär en pluton. Intressant är att dessa soldater, som i panik lämnat sina egna förband, i denna kritiska strid kämpade helt klanderfritt under främmande befäl.

När sammanstötningen med Röda arméns stridsvagnar inträffade mitt under deras vändningsmanöver flydde ryssarna hals över huvud. De finska stridsvagnarna förföljde fram till Portinhoikka, där sex sovjetiska stridsvagnar stod övergivna eller stuckna i brand. Denna första pansarstrid slutade alltså ytterst fördelaktigt för det finska pansarvapnet: på några timmar hade man mer än fördubblat antalet egna moderna tunga vagnar.

Ryssar hotades skäras av

Under dagen började de nya närpansarvärnsvapnen nå de finska trupperna även på detta avsnitt. Terrängen med berg, sjöar och kärr hade redan tidigare gett de klassiska finska vapnen mot stridsvagnar – buntladdningar, minor och brännflaskor i händerna på modiga män – goda möjligheter att komma till skott. Därigenom blev de sovjetiska stridsvagnarna utan följeinfanteri ett lätt byte – om man med lätt menar att på trettio meters avstånd stå öga mot öga med en fientlig stridsvagn i en duell där man sällan får en andra chans.

På eftermiddagen sattes den finska pansardivisionens jägarbrigad in för ett motanfall med full styrka. Under kvällen och den ljusa natten fortsatte anfallet österut ända tills det vid sextiden på morgonen slutligen hejdades, bara någon kilometer från Tali. Att ett motanfall med bara två bataljoner mot två armékårer understödda av fyra armékårens artilleri misslyckas är närmast självklart. Ändå hade anfallet faktiskt lyckats trycka in angräparens vänstra flank till den grad att den enda väg längs vilken den sovjetiska gardesarmékårens framskjutna styrkor kunde underhållas hotades av avskärning.

Den finska pansardivisionens enda moderna stridsfordon var trettio stormkanonvagnar som köpts från Tyskland samt ett fåtal erövrade sovjetiska stridsvagnar, på bilden en T-34/85. Finska armén använde ett blått hakkors som identifikationsmärke.

Misslyckade försök knyta åt säcken

Under de följande dagarna kämpade finnarna för att skära av säcken med huvuddelen av två sovjetiska gardesdivisioner och framtvunga en radikal ändring av Röda arméns offensivplaner. De finska anfallen sattes in från tre olika håll med jägarbrigaden i spetsen. Det var förband som i de flesta fall redan var reducerade och tröttkörda av tidigare strider. Ändå lyckades man flera gånger krama åt nacken på den sovjetiska inbrytningen till mindre än en kilometer, men sedan var det stopp.

Även på den sovjetiska sidan hade striderna tårt hårt på förbanden. De hade fått avhålla sig från större offensiva operationer och koncentrerat sig på inbrytningsområdets försvar – vilket ju var en del av den finska avsikten med motanfallen.

Efter ytterligare framryckning tog det finska försöket att avskära 30. gardesarmékåren slut på morgonen den 28 juni. Orsakerna var flera och åtskilligt hade kunnat göras bättre, men i botten låg det enkla faktum att motståndaren var antalsmässigt övermäktig.

Ihantala vägskäl i fara

Sedan Röda armén samlat sina krafter satte den in ett nytt storanfall på bred front och då rämnade de finska ställningarna runt inbrytningen. Finnarna hotades nu själva av det öde de planerat för fienden. Med endast små, hopradsade och demoraliserade förband mellan en nyanländ sovjetisk gardesdivision och det viktiga Ihantala vägskäl var det bara fråga om timmar innan det finska försvaret helt skulle falla isär.

Men hjälpen kom, om också i sista minuten. Infanteriregementet IR 12 nådde under förmiddagen fram till området. På kvällen avancerade det långsamt från Ihantala söderut under kraftigt sovjetiskt motstånd. Den akuta faran för ett sovjetiskt genombrott var därmed avvärdad men läget var fortfarande kritiskt.

Reträtt med ständig stridskontakt

Sedan försöken att avsnöra den sovjetiska inbrytningen getts upp måste de finska förbanden dras tillbaka ungefär tre kilometer till en ny linje. De var tvungna att, i fullständigt uttröttat tillstånd, genomföra en av de svåraste operationer som finns: att retirera under kontinuerlig stridskontakt och ständiga inringningshot. De finska styrkorna klarade eldprovet med ett nödrop. Inom ett dygn var grupperingen i den nya försvarslinjen klar. De akuta krissituationerna hade avvärdats, nedslitna enheter hade lösgjorts och dragits tillbaka för reorganisation och linjen var bemannad med de sista ännu stridsdugliga förbanden.

Finska soldater med en 7,5 cm Pak 97/38 pansarvärnskanon. Dessa var franska fältkanoner som byggts om i Tyskland. © Osvald Hedenström/Lehtikuva/Scanpix

För Röda armén innebar utvecklingen en besvikelse. Trots att hela fronten förskjutits norrut hade man åter misslyckats med att nå ett genombrott och sedan inringa de finska förbanden. Deras förluster hade varit skrämmande stora och båda sidors styrkor var utmattade och kraftigt nedslitna. De sovjetiska infanteriförbanden hade förlorat mer än hälften av sin styrka, men hade fortfarande en mer än dubbel överlägsenhet mot försvararna. Beträffande förstärkningsförband – pansar och artilleri – var skillnaden ännu större.

Den första veckan i den nya ställningen präglades av upprepade sovjetiska anfall, understödda av flyg, artilleri och pansar. Några gånger lyckades man åstadkomma smärre inbrytningar i den finska linjen. Dessa kunde dock varje gång avsnöras och tillintetgöras utan att finnarna behövde ta några centrala reserver i anspråk. Ofta revs de sovjetiska anfällen upp redan i sitt utgångsläge av det kraftiga finska artilleriet, understött av det effektiva bombflyget. Den finska signalspaningen gav härvidlag ofta ett gott underlag för insatsen.

Anfall över Viborgska viken

Ställd inför detta hårdnackade motstånd beslöt Röda armén att bredda hela offensiven och sätta in nya styrkor på båda sidor om det hittillsvarande stridsområdet: över Viborgska viken i väster och mot Vuosalmi vid älven Vuoksen i öster.

De första överskeppningsförsöken över Viborgska viken inleddes den 1 juli men slogs tillbaka. Anfall över vattendrag är alltid besvärliga, särskilt över flera öar och sund med svårigheter både att förstärka och evakuera förband. Ett nytt, bättre förberett anfall sattes in på morgonen den 4 juli och blev inledningen till en serie blodiga strider under de följande fyra dagarna. Även de blev resultatlösa. Därefter avklingade den ryska aktiviteten vid Viborgska viken utan att man kunnat skapa något brohuvud för vidare operationer på vikens norra strand, i Tali-Ihantalaförsvarets rygg.

Röda armén över floden Vuoksen

I öster fick en sovjetisk armé i uppdrag att gå över Vuoksen vid Vuosalmi, rycka fram mot nordväst och anfälla försvararna vid Ihantala i deras östra flank. Efter fem dagars hårda strider lyckades de sovjetiska styrkorna ta sig över älven den 9 juli. Situationen var allvarlig och den finska pansardivisionens huvuddel fick nu order om omedelbar förflyttning till Vuosalmiområdet.

De följande dagarna kännetecknades av hårda strider om brohuvudet, som Röda armén aldrig lyckades utvidga nämnvärt. Striderna medförde också sådana förluster att man på sovjetisk sida tvingades ge upp anfallsplanerna och inse att även det fjärde och sista försöket att bryta sig igenom VKT-linjen hade slutat med en finsk avvärjningsseger.

Stalin gav upp Karelska näset

Efter den 12 juli gjorde Röda armén inga fler anfallsförsök på Karelska näset. Samtidigt började kvarlämnade finska spaningspatruller långt bakom de sovjetiska linjerna sända allt fler meddelanden om lastbilar och tåg som rörde sig tomma norrut men återvände söderut fullastade. Då förstod man i den finska militärledningen att faran på Näset var över, åtminstone för denna gång.

Samma dag hade Stalin gett order att de offensiva operationerna på Karelska näset skulle avbrytas. Förnyade anfall skulle kräva resurser i en omfattning som inte ens stormakten Sovjetunionen just då hade råd med. Dess fokus låg, begripligt nog, på den stora offensiven västerut mot huvudmotståndaren Tyskland, som fortfarande pågick.

Vapenstillestånd den 19 september

Av de diplomatiska kontakter som tagits underhand i början på juli framgick dessutom att Finland mer än gärna ville få slut på kriget så länge det skedde på villkor som inte omedelbart hotade den nationella självständigheten. Sovjet hade därmed möjlighet att uppnå sitt viktigaste strategiska mål, nämligen att få Finland att helt lämna kriget och samarbetet med Tyskland.

Sedan Finland gått med på att göra statsledningen sammansättning mer Sovjetvänlig låg vägen öppen för fredsförhandlingar. Striderna avbröts därför den 4 september och överläggningarna – närmast att likna vid diktat från sovjetisk sida – avslutades med ett avtal om vapenstillestånd den 19 september. Det definitiva fredsfördraget träffades först 1947 i Paris. Många av dess huvudpunkter innebar stora uppoffringar för Finland, men landet hade i alla fall kommit ur kriget utan att ockuperas och utan att förlora sin självständighet. En av förutsättningarna för detta var resultatet av striderna på Karelska näset sommaren 1944.